

2. Ірхіна, Ю. В. Формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ю. В. Ірхіна. – Одеса, 2011. – 20 с.
3. Лісун, Д. В. Сутнісна характеристика та структура професійних герменевтичних умінь майбутнього музиканта-виконавця [Текст] / Д. В. Лісун // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 68–74.
4. Пометун, О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання [Текст]: наук.-метод. пос. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; ред. О. І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
5. Полубояринова, І. І. Проблема інтерпретації музичного твору в процесі професійної підготовки музично обдарованих студентів [Текст] / І. І. Полубояринова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 1 (8). – С. 70–73.
6. Ляшенко, О. Д. Художня інтерпретація творів мистецтв в теорії та практиці наукового аналізу [Текст]: наук.-мет. журн. / О. Д. Ляшенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2011. – № 2. – С. 58–63.
7. Алексеева, Е. В. Психологические основы толерантности учителя [Текст] / Е. В. Алексеева, С. Л. Братченко // Монологи об учителе. – СПб.: СПбАППО, 2003. – С. 165–172.
8. Иванов, И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел [Текст] / И. П. Иванов. – М.: Педагогика, 1989. – 207 с.
9. Мазур, Т. Г. Гуманізація стосунків в навчально-виховному процесі [Текст] / Т. Г. Мазур // Початкова школа. – 1996. – № 9. – С. 5–6.
10. Москаленко, В. Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации [Текст] / В. Г. Москаленко. – К.: Муз. Україна, 1994. – 205 с.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Черкасов В. Ф.
Дата надходження рукопису 20.02.2017*

Стукаленко Зоя Михайлівна, кандидат педагогічних наук, кафедра музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, Україна, 25006
E-mail: stukalenzoz@gmail.com

УДК 377.1 : 331.552

DOI: 10.15587/2519-4984.2017.97258

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ УМІННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ МАШИНОБУДІВНОГО ПРОФІЛЮ

© Л. Л. Сушенцева

У статті обґрунтовано сутність професійної мобільності у педагогічній теорії та практиці. Доведено, що професійна мобільність є інтегрованою якістю особистості, що є необхідною для успішної життєдіяльності в умовах сучасного ринку праці, і передбачає готовність кваліфікованого робітника до зміни виконуваних професійних завдань, робочого місця, здатність швидко освоювати нові спеціальності. Визначено вплив інтелектуальних умінь на формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників машинобудівного профілю

Ключові слова: мобільність, професійна мобільність, особистість, кваліфікований робітник, машинобудівний профіль, інтелектуальні уміння

1. Вступ

Стрімкий розвиток техніки, удосконалення технології і автоматизація виробництва докорінно змінюють зміст та характер трудової діяльності сучасного кваліфікованого робітника. Це виявляється, перш за все, в широкій «інтелектуалізації» праці, що пов'язано із зростанням ролі розумових операцій в процесі виконання професійної діяльності. Успішність у професійній діяльності, досягнення вершин професіоналізму залежить від зовнішніх та внутрішніх передумов. Внутрішніми передумовами є наявність у людини високорозвинених загальних і спеціальних здібностей, емоційно-вольових властивостей, сформованості професій-

но-важливіх якостей, навченості. Зовнішніми передумовами є вплив соціально-економічного і професійного середовища. Включення майбутнього кваліфікованого робітника машинобудівного профілю в трудову діяльність породжує формування і прояв такої якості особистості як професійна мобільність, що є необхідною для успішної життєдіяльності в умовах сучасного ринку праці.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій та постановка проблеми.

Сьогодні професійна мобільність відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному суспільстві, адже вона прямо пов'язана з рівнем професійної підготовки особистості. Поняття «професійна мобіль-

ність» успішно ввійшло у наукову теорію й педагогічну практику, проте в українських довідкових виданнях відсутнє його тлумачення. У педагогічній енциклопедії С. Рапацевич визначає професійну мобільність як «можливість і здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати вид праці. Професійна мобільність передбачає володіння системою узагальнених професійних способів і умінь ефективно їх використовувати для виконання яких-небудь завдань у суміжних галузях виробництва і порівняно легко переходити від однієї діяльності до іншої. Професійна мобільність передбачає також високий рівень узагальнених професійних знань, готовність до оперативного відбору і реалізації оптимальних способів виконання різних завдань у галузі своєї професії. В умовах швидких змін техніки і технології виробництва професійна мобільність виступає важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста...» [1].

Заслуговує на увагу трактування поняття «професійна мобільність» Л. Горюновою, яка вважає, що це:

- якість особистості (забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових та загальнопрофесійних компетентностей);
- діяльність людини (детермінована подіями, що змінюють середовище і результатом якої виступає самореалізація людини в житті та професії);
- процес перетворення людиною самої себе, а також навколишнього професійного та життєвого середовища [2].

Водночас Н. Кожемякіна розглядає професійну мобільність менеджерів-аграріїв як «здібність і готовність особистості працювати в умовах швидких динамічних (горизонтальних і вертикальних) змін у рамках своєї професії, а також в умовах певних соціальних перетворень (статусу, ролі, професії і т. ін.)» [3].

Досліджуючи професійну мобільність офіцера Збройних сил України А. Ващенко визначає її як інтегровану сукупність соціальних, індивідуальних та військово-професійних якостей особистості офіцера, які забезпечують продуктивне виконання покладених на нього службово-професійних обов'язків у встановлений термін з мінімальними витратами людських ресурсів і матеріальних засобів, на будь-якій посаді, як у мирний так і у воєнний час, а також надають змогу планувати свою кар'єру та професійне зростання [4]. Як бачимо, одні дослідники розглядають професійну мобільність як інтегровану якість особистості, інші – як сукупність якостей особистості. На думку автора, обидва підходи дають можливість характеризувати професійну мобільність як поєднання певних якостей особистості.

Вагомий внесок в обґрунтування теоретичних засад формування професійної мобільності фахівців з середньою спеціальною та вищою освітою зробили педагоги-науковці: Л. Амірова, В. Дюніна, Б. Ігошев, Ю. Калиновський, С. Капліна, Л. Меркулова, О. Нікітіна, С. Савицький та ін. Проте проблема ролі інтелектуальних умінь у формуванні професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників машинобудівного профілю у нових соціально-економічних умовах потребує більш глибокого вивчення.

3. Мета та задачі дослідження

Визначити та обґрунтувати роль інтелектуальних умінь у формуванні професійної мобільності майбутнього кваліфікованого робітника машинобудівного профілю.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Проаналізувати різні підходи до трактування сутності поняття «професійна мобільність»
2. Сформулювати авторське трактування поняття «професійна мобільність»
3. Обґрунтувати вплив інтелектуальних умінь на формування професійної мобільності майбутнього кваліфікованого робітника машинобудівного профілю.

4. Матеріали і методи дослідження

Для проведення дослідження використовувалися методи теоретичного аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення. На основі аналізу спеціальної психолого-педагогічної, монографічної та науково-методичної літератури, а також вивчення та узагальнення педагогічного досвіду з проблеми професійної мобільності було з'ясовано сутність професійної мобільності та визначено роль інтелектуальних умінь у її формуванні.

5. Результати дослідження

Встановлено, що основним чинником, що обумовлює характер і зміст професійної мобільності є динамічні зміни в розвитку суспільства. Дослідження автора свідчать, що саме соціальний аспект професійної мобільності в умовах сталого розвитку зумовлює «зміни позиції індивіда в професійно-кваліфікаційній структурі суспільства; це становище, яке індивід здатний зайняти в суспільстві (як правило, це ознака відкритого або закритого характеру системи певного суспільства)» [5]. З огляду того, що це явище багатоаспектне, «в умовах нових соціально-економічних відносин, що все більше стверджують себе на Україні, педагогічна наука не може не порушувати питання професійної мобільності спеціалістів, бо ринок праці диктує підвищені вимоги до якості підготовки молодих фахівців, спроможних до конкурентної боротьби за робочі місця» [6].

Як свідчать авторські дослідження, професійна мобільність виявляється в професійній діяльності і забезпечує самовизначення й самореалізацію в житті і праці на основі сформованості ключових компетенцій та базових професійних (ключових) кваліфікацій, а також у прагненні особистості змінити не тільки себе, а й професійне поле та життєве середовище. Професійна мобільність передбачає готовність кваліфікованого робітника до зміни виконуваних професійних завдань, робочого місця, здатність швидко освоювати нові спеціальності [7]. Цілком слушною є думка Р. Пріми стосовно того, що професійну мобільність доцільно розглядати як: «підґрунття ефективного реагування особистості на «виклик» сучасного суспільства, своєрідний особистісний ресурс, що лежить в основі дієвого перетворення суспільного довілля і самого себе в ньому; системне багатогранне явище, що вимагає інтегрованого, міждисциплінар-

ного підходу щодо дослідження; внутрішній (мотиваційно-інтелектуально-вольовий) потенціал особистості, що лежить в основі гнучкої орієнтації і діяльного реагування в динамічних соціальних і професійних умовах у відповідності з власними життєвими позиціями; забезпечує готовність до змін і реалізацію цієї готовності у своїй життєдіяльності (готовність особистості до сучасного життя з його багатоаспектними чинниками вибору); детермінує професійну активність, суб'єктність, творче ставлення до професійної діяльності, особистісного розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню фахових проблем» [8].

Стандарт формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників машинобудівної галузі знаходить своє відображення в навчальних

планах з відповідних професій та навчальних програмах з відповідних дисциплін. Якість підготовки і рівень сформованості професійної мобільності визначається в результаті спеціально проведених перевірок за допомогою тестових завдань та тестових опитувальників. Узагальненим стандартом якості сформованості професійної мобільності є кваліфікаційна характеристика, що містить вимоги до знань, умінь та навичок майбутнього професійно мобільного кваліфікованого робітника. Водночас слід зауважити, що вивчення закономірностей і механізмів формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників машинобудівного профілю передбачає певний рівень сформованості інтелектуальних, емоційних та вольових можливостей, практичних умінь та навичок, що виявляються у процесі професійної діяльності кожного робітника [7].

До інтелектуальних умінь та навичок І. Якиманська відносить «уміння своєчасно розпізнавати неполадки на основі різноманітних сигналів, планувати роботу із встановлення і ліквідації їх причин, передбачати (і попереджати) можливі види браку на основі використання різної технічної документації, засобів сигналізації, візуального огляду обладнання, що працює, і готових виробів, оперуючи спеціальними знаннями» [9]. Зауважимо, що уміння – це здатність застосовувати набуті знання на практиці. Вони є своєрідним орієнтиром, що забезпечує застосування способів дій до конкретних умов професійного завдання. Причому це застосування не здійснюється автоматично, воно передбачає певні інтелектуальні дії спрямовані на зміну стану об'єкта або його властивостей. Згодом, закріпившись, ці дії перетворюються на інтелектуальні навички. У процесі професійної підготовки майбутнього професійно мобільного кваліфікованого робітника застосування знань відбувається у змінених умовах трудової діяльності, в структурі якої головне місце займають предметні дії, спрямовані на об'єкт праці, знаряддя праці, моделі тощо. Особливого значення при цьому набуває виробниче навчання, покликане сформувати у майбутнього професійно мобільного кваліфікованого робітника необхідні уміння та навички, що дають йому змогу оволодіти діями, «не тільки пов'язаними з виконанням конкретних виробничих операцій, але й такими, що орієнтують його на можливість переходу від одного

виду діяльності до другого, відповідно до швидко змінюваних умов виробництва, технологічних методів і організації праці» [9]. Тому засвоєння професійних знань повинно формувати певні якості розумової діяльності. До них віднесено гнучкість, узагальненість, усвідомленість. Показником оволодіння ними є самостійність їх перебудови, гнучкість використання, свідомий вибір способу дій. На думку автора це сприятиме найбільш ефективному розв'язанню поставленого професійного завдання.

Професійна підготовка майбутніх професійно мобільних кваліфікованих робітників машинобудівного профілю у навчально-виробничому процесі професійно-технічного навчального закладу дає учням можливість оволодіти досить широким набором інтелектуальних і сенсорно-рухових умінь та навичок, які є основою професійної майстерності, як складової професійної мобільності. Поділ умінь на сенсорні, моторні й інтелектуальні полегшує організацію практичного навчання, тому що показує важливість функціонування органів чуттів, підкреслює значення розумових операцій, вироблених фахівцем, і його мускульно-моторних умінь. Відомо, що інтелектуальні уміння за своєю природою відрізняються від мускульно-моторних. Їх основна відмінність полягає в тому, що вони здійснюються в уяві, без безпосередньої опори на реальні, практичні дії. Спостережливість, уміння планувати, створювати образи, оперувати ними складається із системи дій, прихованих від оточення, тобто уявно [9].

Результати досліджень В. Чебишевої і Т. Новацького дають можливість проаналізувати найбільш важливі професійні уміння токаря-універсала, основною функцією якого є обробка металу різанням. Виконуючи складні токарні роботи, токарь повинен мати добре розвинені не тільки інтелектуальні уміння, а й моторні та володіти уміннями спостережливості. Зауважимо, що останнє уміння для токаря є дуже важливим. Виготовляючи деталі він здійснює візуальну оцінку розмірів деталі (інколи до частки міліметра), вид поверхні оброблюваної деталі, особливості стружки, що дає можливість визначити якість сировини, виробу та одержати інформацію про функціонування обладнання. Оглядаючи заготовку, токарь за зовнішнім виглядом визначає властивості напівфабрикату. Він також візуально може визначити стан різального інструменту. Про стан різця, несправності у роботі токарного верстата або інших відхиленнях токарь дізнається, як правило, на слух. Для того, що навчити учня спостерігати, необхідно побудувати певну систему розумових дій у певній послідовності і управління процесом їх формування. Тому, педагогу професійного навчання (майстру виробничого навчання) необхідно організувати спостереження; описати з чого варто починати спостереження, на які ознаки треба орієнтуватися як на «сигнальні», як їх відрізнити від супутніх, виробничо не значимих, як фіксувати їх динаміку тощо.

При виконанні токарем професійних функцій важливим є уміння одночасно реагувати на різноманітні подразники, синтезувати результати їхнього впливу. Такою загальною якістю синтетичного характеру є «відчуття машини», засноване на частково

автоматичній реєстрації м'язових напружень, необхідних для обслуговування пристрою; інтерпретації шумів двигуна; розрізнення шуму стружки, що знімається; вібрацій шпинделя та ін. Від правильної концентрації уваги, викликані реєстрацією чуттєвих сигналів, залежить виконання у потрібний момент контрольних і контрольно-вимірювальних операцій. Отже, контроль за правильним перебігом кожного процесу залежить також від уміння спостерігати.

Моторні вміння токаря досить різноманітні. Більшість із них пов'язані з користуванням ручними інструментами при установці та зніманні деталей, різця; з використанням ключів, важелів, клинів, вимірювальних інструментів. У випадках, коли деталь не закріплюється електромеханічним чи пневматичним способом, токаря необхідно самому визначати силу затискування, спираючись лише на власне вироблене ним самим чуття.

Окремі дії токаря автоматизуються. Зауважимо, що для того, щоб дія автоматизувалася і перейшла в навичку, необхідно певний час її виконувати під зоровим контролем і докладати певних зусиль для її виконання. Однак говорити про те, що контроль зовсім відсутній є неправильним. Він здійснюється шляхом контакту з обладнанням і, якщо наприклад, рука токаря, простягнута до вимикача, не потрапляє на кнопку, то одразу ж долучається зоровий контроль. Отже, контроль присутній постійно, але теле-рецепторний зоровий контроль замінюється контролем інтероцептивним, що здійснюється шляхом контакту з обладнанням [10].

Токар, у якого сформовані якості професійної мобільності, маючи добрі моторні якості, може, не очікуючи охолодження деталі, перевірити гладкість її поверхні пальцем і неозброєним оком помітити навіть невеликі відхилення в розмірі виробу.

Особливих умінь вимагає операція ручної подачі, коли токар одночасно пересуває різець у двох напрямках: паралельно осі оброблюваної деталі й перпендикулярно їй. Обидві руки плавно й рівномірно надають руху ручці, що потребує відповідного тренування. У той же час швидкість подачі обох важелів інформує про хід роботи. Візуальний контроль за подачею зменшується в міру набуття вмінь виконувати окремі моменти операції автоматично.

Розумові вміння токаря також різноманітні. Він читає креслення, технічну документацію, знімає й інтерпретує показання контрольно-вимірювальних приладів. Великої майстерності потребує планування дій при виконанні нового завдання. Як визначення черговості операцій, так і проведення контрольних операцій потребує досвіду й знань, уміння встановлювати темп і визначати час на проведення окремих дій [8].

Інтелектуальні вміння виконують функцію забезпечення аналізу вихідної ситуації (стан об'єкта праці). Це створює умови для прогнозування можливих наслідків перетворення ситуації (об'єкта праці). З огляду на це можемо стверджувати, що інтелектуальні вміння забезпечують управління професійною поведінкою майбутнього кваліфікованого робітника. Вони забезпечують орієнтовну основу для виконання

практичних дій. Варто зауважити, що на відміну від навичок, інтелектуальні вміння є узагальненими. Їх досить легко можна перенести в нові виробничі умови та ситуації. Це визначає специфічність умов їх формування. В залежності від особливостей і реальних умов професійної діяльності, інтелектуальні вміння формуються в процесі розв'язання виробничо-технічних завдань. Зважаючи на те, що в межах кожної професії буде своя система виробничих завдань, свої способи і показники ефективності їх розв'язання, педагог професійного навчання (майстер виробничого навчання) перш, ніж знайомити учнів з тим чи іншим виробничим завданням повинен виділити основні інтелектуальні вміння, які необхідно сформулювати в учнів. Найбільш узагальненими інтелектуальними вміннями, притаманними будь-якій професії, є: вміння планувати, контролювати, оцінювати процес і результат виконуваної роботи. Наприклад, уявлення токаря під час планування технологічного процесу ґрунтуються на уявленні про кінцевий результат (продукт праці). Він визначає раціональну послідовність дій виготовлення деталі, здійснює уявне порівняння можливих варіантів обробки (аналіз креслення заготовки і готової деталі), обирає найбільш оптимальний варіант із всіх можливих. Всі ці дії необхідно спочатку виконати мислено, а вже потім приступити до їх практичного виконання. Проблемі технологічного планування значна увага приділялася С. Батишевим, який зазначав, що майстер повинен привчати учнів ніколи «не приступати до роботи без попереднього продуманого плану її виконання» [11].

Майбутній токар має виконати з метою формування умінь контролювати та оцінювати процес і результат виконуваної роботи аналогічні дії. До прикладу розглянемо варіанти діагностичних завдань до теми «Обробка зовнішніх циліндричних і торцевих поверхонь»:

1. При обточуванні зовнішньої циліндричної поверхні утворювана стружка іноді сходить у напрямку до токарного патрона, який обертається. Назвіть причину цього явища.

2. Обточуючи циліндричну заготовку, токар почув своєрідне гудіння. Дайте відповідь на запитання:

а) які причини появи такого звуку?

б) до чого може призвести в процесі обточування деталі неврахування такого явища?

в) якими повинні бути подальші дії токаря? [12].

Оволодіння всіма тонкощами майстерності при одночасному досягненні високої якості й високого темпу роботи свідчить про високорозвинені професійні вміння виконувати різноманітні сенсорно-моторні й розумові дії, що характеризують трудову діяльність токаря, яка є складовою його професійної мобільності.

6. Висновки

Таким чином, встановлено, що науковці тлумачать поняття «професійна мобільність» по-різному. Визначено, що професійна мобільність майбутнього кваліфікованого робітника – це якість особистості, що є необхідною для успішної життєдіяльності в умовах

сучасного ринку праці. Вона виявляється в професійній діяльності і забезпечує самовизначення й самореалізацію в житті і праці на основі сформованості ключових компетенцій та базових професійних (ключових) кваліфікацій, а також у прагненні особистості змінити не тільки себе, а й професійне поле та життєве середовище. Професійна мобільність передбачає готовність кваліфікованого робітника до зміни виконуваних професійних завдань, робочого місця, здатність швидко освоювати нові спеціальності [13].

Доведено, що значний вплив на формування професійної мобільності мають інтелектуальні вміння.

Тому, щоб випускник професійно-технічного навчального закладу був професійно мобільним він повинен володіти вміннями планувати, контролювати, оцінювати процес і результат виконуваної роботи, тобто бути навчений технологічному плануванню, у нього має бути сформований особливий тип мислення, що потребує спеціальної теоретичної і практичної підготовки.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі вбачаємо у розкритті сутності професійної мобільності як міждисциплінарної категорії.

Література

1. Педагогика: большая современная энциклопедия [Текст]. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.
2. Горюнова, Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / Л. В. Горюнова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 427 с.
3. Кожемякіна, Н. І. Соціально-педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Н. І. Кожемякіна. – Ізмаїл, 2006. – 248 с.
4. Ващенко, А. М. Формування професійної мобільності майбутніх офіцерів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / А. М. Ващенко. – Одеса, 2006. – 261 с.
5. Сушенцева, Л. Л. Професійна мобільність як соціологічна категорія [Текст]: мат. науч.-пр. конф. / Л. Л. Сушенцева, Т. С. Сулима // Actual questions and problems of development of social sciences. – Kielce: Holy Cross University, 2016. – Р. 82–85.
6. Іванченко, Є. А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Є. А. Іванченко. – Одеса, 2005. – 181 с.
7. Сушенцева, Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика [Текст]: монографія / Л. Л. Сушенцева; ред. Н. Г. Ничкало. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 438 с.
8. Пріма, Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика [Текст]: монографія / Пріма, Р. М. – Дніпропетровськ: ІМА-ПРЕС, 2009. – 368 с.
9. Якиманская, И. С. Формирование у учащихся интеллектуальных умений и навыков в процессе производственного обучения [Текст] / И. С. Якиманская. – М.: Высшая школа, 1979. – 208 с.
10. Новацкий, Т. Основы дидактики профессионального обучения [Текст] / Т. Новацкий; ред. М. А. Жиделева. – М.: Высшая школа, 1979. – 284 с.
11. Батышев, С. Я. Производственная педагогика [Текст]: учеб. / С. Я. Батышев. – М.: Машиностроение, 1984. – 672 с.
12. Ничкало, Н. Г. Педагогічна книга майстра виробничого навчання [Текст]: навч.-метод. пос. / Н. Г. Ничкало, В. О. Зайчук, Н. М. Розенберг та ін.; ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 1992. – 334 с.
13. Сушенцева, Л. Л. Професійна мобільність як сучасна педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Л. Л. Сушенцева. – Наукова бібліотека України. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/192-profesijna-mobilnist-jak-suchasna>

Дата надходження рукопису 20.02.2017

Сушенцева Лілія Леонідівна, доктор педагогічних наук, доцент, кафедра педагогіки і соціального управління, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, 769013
E-mail: sushentz2009@ukr.net